

УДК 338.43

Т.М. БУЛАХ

Київський національний університет культури і мистецтв

Л.О. ПЛАХОТНИКОВА

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ
СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ**

В статті досліджено сучасний рівень життя сільського населення. Проаналізовано структуру сукупних ресурсів та сукупних витрат сільських домогосподарств. Розкрито основні причини поширення та загострення бідності в сільській місцевості України. Визначено інструменти та заходи щодо подолання бідності селян

Ключові слова: господарства населення, сукупні ресурси, сукупні витрати, бідність

Відповідно до пріоритетів розвитку суспільства у світі, ключовим напрямом соціального розвитку села має бути забезпечення добробуту селян, що проявляється через їх спроможність наповнювати життя матеріальними та нематеріальними благами, а це є можливим передусім за умови ефективного формування доходів і заощаджень сільського населення. Від рівня доходів населення безпосередньо залежить рівень його забезпечення матеріальними та культурними благами, стан здоров'я і відтворення робочої сили. Проте відсутність необхідних власних і складність залучення позикових коштів у сільській території, низькі доходи та низьке матеріальне забезпечення селян істотно гальмують соціальний розвиток села. Саме це зумовлює актуальність даної публікації.

Об'єкти та методи дослідження

У країнах з розвинутою ринковою економікою приділяється велика увага матеріальному добробуту сільського населення. Вагомий внесок у вивчення цих проблем зробили такі відомі вітчизняні вчені як: С. Гудзинський, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, М. Хвесик, В. Юрчишин, К. Якуба; зарубіжні – Л. Ван Демпел, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларк, Т. Лонч та багато інших. Однак в Україні ця проблема потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання

Дослідження сучасного стану, результатів діяльності господарств населення і можливих шляхів підвищення матеріального добробуту селян.

Результати та їх обговорення

Матеріальний добробут сільського населення в основному залежить від його сукупних доходів, що формуються з грошових та натуральних надходжень до сімейного бюджету: оплати праці, доходів від підприємницької діяльності, доходів від особистого господарства, пенсій, стипендій, різних допомог тощо.

У 2010 р. середньомісячні сукупні ресурси пересічного домогосподарства склали 3165 грн і зросли порівняно з 2007р. у цілому по Україні на 42%, у міських поселеннях – на 41,8%, у сільській місцевості – на 42,4%. У середньому на одного члена домогосподарства ці показники становили відповідно 1339 грн, 1419 грн та 1168 грн. Частка грошових доходів у структурі сукупних ресурсів домогосподарств збільшилася на 1,1 в.п. і становила 90,1% у 2010 р.

У міських домогосподарствах вона збільшилася на 1,1 в.п. і становила 93,1%, у сільських – на 0,9 в.п. і склала 82,4%. Доходи від зайнятості становили 54% сукупних ресурсів домогосподарств, при цьому частка оплати праці (48%) зменшилася порівняно з 2007 на 2,7 в.п. до 2, а частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості (6%) збільшилася на 1 в.п. Пенсії, стипендії та соціальні допомоги (включаючи готівкові та безготівкові пільги та субсидії) становили 27% сукупних ресурсів пересічного домогосподарства, доходи від особистого підсобного господарства та від самозаготівель – 8%. Частка допомог від родичів та інших осіб (грошова допомога та грошова оцінка допомоги продовольчими товарами) склала 6%.

Значні розбіжності мали структури формування сукупних ресурсів міських та сільських домогосподарств. У структурі сукупних ресурсів міських домогосподарств 61% становили доходи від зайнятості, чверть – пенсії, стипендії та соціальні допомоги, надані готівкою (зменшилися на 1,8 в.п. порівняно з 2007 р.), 2% – доходи від особистого підсобного господарства (зменшилися на 0,1 в.п. порівняно з 2007 р.).

У структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств частка доходів від зайнятості складала 37%. Традиційно вагомим для цієї групи домогосподарств залишається таке джерело ресурсів як доходи від особистого підсобного господарства, які формували 10,9% усіх надходжень і частка яких, порівняно з 2007 р., зменшилась на 0,8 в.п. Суттєвим джерелом ресурсів продовжували залишатися пенсії, стипендії та соціальні допомоги, надані готівкою, частка яких становила 29% і зросла на 1,9 в.п.

Структура сукупних ресурсів домогосподарств України, зокрема сільських наведена у табл. 1. Її аналіз свідчить про підвищення рівня сукупних ресурсів та про традиційно вищий показник для міських домогосподарств. Це пояснюється тим, що селяни споживають для свого харчування більше продукції з особистого підсобного господарства, ніж міщани, а її вартість є одним з основних складових негрошових доходів.

Враховуючи роль сільськогосподарського виробництва у формуванні доходів селян, нині, головними виробниками сільськогосподарської продукції виступають переважно особисті селянські господарства, а не сільськогосподарські підприємства.

Зважаючи на світовий досвід, можна стверджувати, що через дрібні розміри селянські господарства не можуть бути перспективою сільського розвитку на майбутнє, проте в сучасних умовах вони забезпечують основну частку у загальному об'ємі виробництві. За період 1990-2010 рр. частка селянських господарств у виробництві продукції сільського господарства зросла з 30,5 до 55,1 %. Частка господарств населення у виробництві різних видів сільськогосподарської продукції є різною. Так, якщо основним виробником зернових, цукрових буряків, винограду, м'яса, яєць та соняшнику в Україні залишаються сільськогосподарські підприємства, то виробництво картоплі, овочів, плодів та ягід зосереджене переважно у господарствах населення. У галузі тваринництва особисті селянські господарства виступають основними виробниками за молока та вовни [5].

У 2010 році в Україні нараховувалося майже 22,5 млн. власників землі та землекористувачів, з яких 5,7 млн. громадян мали особисті селянські господарства, середньою площею 0,70 га сільгоспугідь. Решта користувачів землі – це власники присадибних ділянок (9,8 млн.), ділянок для садівництва (2,7 млн.), для городництва (2,6 млн.), для дачного та гаражного будівництва (1,3 млн.) тощо [3].

Розмір земельних ділянок для ведення ОСГ за площею сільськогосподарських угідь у середньому по Україні зріс від 0,27 га в 1990 році до 0,7 га у 2010 р. Таке розширення землеволодіння і землекористувань громадян відбулося за рахунок безплатного надання їм у власність і користування земельних ділянок, вилучених у колективних, державних та інших сільськогосподарських підприємств і включених у фонд земель запасу й до резервного фонду населених пунктів.

Таблиця 1. Структура сукупних ресурсів домогосподарств
(в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство)

	2007			2010		
	Усі домогосподарства	У тому числі в		Усі домогосподарства	У тому числі в	
		місто	село		місто	село
Усього сукупних ресурсів (грн.)	2012,10	2097,51	1822,39	3469,12	3605,08	3164,60
У тому числі, грошові доходи (у %)	89,0	92,0	81,5	90,1	93,1	82,4
З них: оплата праці	50,6	57,7	32,7	47,9	54,1	32,0
Доходи від підприємницької діяльності та само зайнятості	5,2	5,7	3,8	6,2	6,8	4,8
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,6	0,4	11,7	3,4	0,5	10,9
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	23,0	21,6	26,6	25,9	24,8	28,5
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,6	6,6	6,7	6,7	6,9	6,2
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	4,8	1,6	12,8	4,8	1,7	12,9
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	0,7	0,9	0,5	0,5	0,6	0,4
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,6	0,2	0,5	0,5	0,2
Інші надходження	5,0	4,9	5,0	4,1	4,1	4,1

* Джерело: [5].

У 2010 р. площа сільськогосподарських угідь, що використовуються в Україні, становить 68,9 %. Тому, можна зробити висновок про те, що значна частина земельних угідь сільськогосподарського призначення вибула з використання і не обробляється.

Розвиток галузі тваринництва в сільській місцевості у 1990 – 2010 рр. характеризується скороченням поголів'я ВРХ до 81,8 %, зокрема за рахунок сільськогосподарських підприємств на 92,8 %. У господарствах населення воно скоротилося на 16,1 % проте їх частка у 2010 р. зросла до 66 %, зокрема корів – до 70,6 % порівняно з 26,1 % у 1990 р.

Це певною мірою пояснює зростання частки особистих селянських господарств у виробництві молока протягом за досліджуваний період на 70,1%, хоча визначальним для цієї тенденції фактором слід вважати продуктивність корів, яка традиційно у цьому виді господарств є вищою. Продуктивність корів за аналізований період має тенденцію до зростання в усіх категоріях господарств. Так, у сільськогосподарських підприємствах вона зросла в середньому на 1034 кг і становила у 2010 р. 3975 кг. В особистих селянських господарствах середній річний удій на корову становив у 2010 р. 4110 кг, що на 35,8 % більше ніж у 1990 р.

Аналогічна ситуація спостерігається і у продуктивності м'ясних тварин. Середня вага голови ВРХ та свиней, що були здані до підприємств та організацій м'ясної промисловості, вирощених у особистих селянських господарствах стабільно протягом аналізованого періоду перевищувала вагу тварин, вирощених у сільськогосподарських підприємствах.

Результати діяльності особистих селянських господарств свідчать також про значно кращі показники порівняно з аграрними підприємствами і у галузі рослинництва. Результати емпіричних досліджень свідчать, що урожайність основних культур в особистих селянських господарствах значно перевищує показники аграрних підприємств. Особливо це стосується картоплі, овочів, плодів та ягід. Примітним є той факт, що за період 1994–2010 рр. спостерігається зниження урожайності зернових у господарствах населення на 608 тис/т. [5].

У 2010 р. особисті селянські господарства виробили 64,6 % усієї валової продукції галузі, причому в них було зосереджено лише 16,8 % усієї площі сільськогосподарських угідь України. У 2010 р. в господарствах населення в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь становило 268,1 тис. грн., а в сільськогосподарських підприємствах – 26,9 тис. грн., або в 10 разів менше. Це свідчить про фінансове „знекровлення” і повну руйнацію матеріально-технічної бази колективних сільськогосподарських підприємств. Водночас слід зауважити, що господарства населення використовують частину ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств [4].

На відміну від великих колективних господарств, у приватному секторі (фермерські, ОСГ, колективні сади і городи та дачні ділянки) переважає ручна праця і вирощування трудомістких рослинницьких культур (овочі, ягоди, картопля). За даними статистичного щорічника України пересічне число зайнятих за рік на 100 га сільгоспугідь в усіх категоріях господарств по Україні становить 77,1 осіб. У господарствах суспільного сектору цей показник становить 10,7 осіб, в особистих селянських господарствах – 401,7 осіб, фермерських – 11,1 осіб, в колективних садівничих і городніх товариствах - майже 1000 осіб. [1].

Особливості діяльності особистих селянських господарств дають підстави для узагальнюючого висновку, що за стрімкого скорочення виробництва в сільськогосподарських підприємствах у 1990 рр., господарства населення поступово нарощували обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Цей факт безпосередньо впливає на формування доходів селянських домогосподарств, будучи в умовах ринкової економіки вагомим джерелом їх утворення. Таким чином, господарства населення, з одного боку, посідають вагоме місце в забезпеченні населення продуктами харчування, з іншого - стали основним джерелом доходу для сільських жителів. Проте самозайнятість селян в своєму підсобному господарстві є перспективною тільки в тому випадку якщо господарство не балансує на рівні убогості і мінімального забезпечення, а приносить реальний дохід.

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства у 2010р. склали 3073 грн, що на 82% більше, ніж у 2000р. Міське домогосподарство витрачало в середньому за місяць 3210 грн., сільське – 2766 грн. У середньому на одного члена домогосподарства сукупні витрати становили 1186 грн на місяць, у міських домогосподарствах – 1264 грн, у сільських – 1021 грн (табл. 2).

В структурі грошових витрат сільських домогосподарств основне місце припадає на споживчі витрати, проте за період 2000-2010 рр. вони мають тенденцію до скорочення. В основному, це відбувається за рахунок зменшення витрат на харчування.

Для міського населення (з огляду на відсутність підсобного господарства) витрати на продукти харчування є значно вищими (64,5% у 2000 р. та 54,6 % у 2009 р.). В той же час, спостерігається і зменшення частки витрат на непродовольчі товари та послуги – у середньому близько 36,8 % для жителів міст та 32,8 % – для селян.

Таблиця 2. Структура грошових витрат домогосподарств
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

	2000			2009			2010		
	Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають		Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають		Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають	
		місто	село		місто	село		місто	село
Усього грошових витрат, грн	417,7	457,6	329,6	2415,1	2624,6	1944,6	2773,1	3002,6	2259,0
Відсотків									
Споживчі грошові витрати	91,9	94,6	83,5	89,4	91,9	82,0	89,2	92,0	81,0
Продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	62,7	64,5	57,2	53,4	54,6	49,6	53,5	55,2	48,2
Непродовольчі товари та послуги	29,2	30,1	26,3	36,0	37,3	32,4	35,7	36,8	32,8
Грошова допомога родичам, друзям та іншим особам	1,8	1,5	2,6	3,6	3,1	4,8	3,6	3,0	5,1
Інші витрати (на особисте підсобне господарство, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво житла тощо)	6,3	3,9	13,9	7,0	5,0	13,2	7,2	5,0	13,9

* Джерело: [5].

З усього зазначеного формується висновок про те, що в структурі грошових витрат частка споживчих для міських домогосподарств є значно вищою аніж для сільських, що пояснюється співвідношенням між придбаними продуктами харчування та виробленими у власних присадибних господарствах.

Варто звернути увагу на той факт, що хоча сума витрат на харчування сільського населення за період 2000–2010 рр. зменшилася на 7 %, це не означає зростання якісних та кількісних параметрів набору спожитих продуктів (табл. 2.4), оскільки за період 2000–2010 рр. середньорічні ціни на продукти значно зросли. Поряд з цим, селяни витрачають у 5–6 разів більше коштів на ведення особистого підсобного господарства, ніж міське населення, що й призводить до більших неспоживчих витрат.

На купівлю непродовольчих товарів та послуг (без витрат на харчування поза домом) домогосподарства щомісячно спрямовували, як і в попередньому році, третину сукупних витрат. Пересічне домогосподарство, як і в 2009р., витрачало на утримання житла (включаючи поточний ремонт), воду, електроенергію, газ, інші види палива 9% сукупних витрат, на оновлення гардеробу – 6%, на інші напрями споживання (на освіту, відпочинок і культуру, на придбання предметів домашнього вжитку, побутової техніки та поточне утримання житла, зв'язок, охорону здоров'я, транспорт тощо) – від 1% до 4% сукупних витрат. Споживчі витрати на такі цілі міських домогосподарств в 1,5 раза перевищували аналогічні витрати в сільських домогосподарствах, зокрема, на відпочинок і культуру, зв'язок, освіту, транспорт, житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива, охорону здоров'я (медикаменти та медичні послуги) – у 3,2 – 1,2 раза, на предмети домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла, одяг і взуття – відповідно на 14% та 12% більше. У структурі сукупних витрат оплата житла, комунальних продуктів та послуг (з урахуванням суми безготівкових пільг та субсидій) становила, як і в попередньому році, 8% або 232 грн на місяць (у 2009р. – 212 грн). Міське домогосподарство на такі цілі в середньому щомісяця витрачало 276 грн, сільське – 134 грн. Розмір отриманих пільг та субсидій (готівкових та безготівкових) на оплату житла, комунальних продуктів та послуг у розрахунку на пересічне домогосподарство становив 18 грн на місяць, у т.ч. серед міських домогосподарств – 20 грн, сільських – 15 грн.

Виходячи з вище перелічених показників можна стверджувати, що більше половини бідного населення України проживає в сільській місцевості, а отже значні зусилля держави із залученням сучасних механізмів та інструментів повинні бути спрямовані на обмеження масштабів та подолання найбільш гострих проявів сільської бідності.

Висновки

Враховуючи вищезазначене, механізм забезпечення матеріального добробуту сільського населення на сучасному етапі має забезпечувати:

- затвердження статусу селянина як реального власника та господаря на землі;
- підвищення конкурентоспроможності малоземельних господарств через підтримку створення ними збутових, переробних, постачальницьких кооперативів, кооперативних машинно–тракторних станцій тощо;
- оптимальне поєднання розвитку двох важливих інституційних одиниць аграрної економіки – сільськогосподарських підприємств і господарств населення;
- обмеження економічно–правовими методами концентрації земельних ресурсів у суб'єктів господарювання, оскільки за такого сценарію виникають проблеми і загрози для сталого розвитку сільських територій;
- підтримання раціонального співвідношення виробництва продукції рослинництва і тваринництва [2];

- розвиток сільськогосподарського виробництва та кооперації на селі;
- впровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працюю сільських жителів;
- запровадження преференцій економічного характеру, спрямованих на заохочення суб'єктів господарювання до збереження існуючих робочих місць в сільській місцевості та створення нових, з метою забезпечення ефективної зайнятості працездатного населення, що перебуває в стані легального або прихованого безробіття.

Список використаної літератури:

1. Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: –2011. – 560 с.
2. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК / за ред. М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ІАЕ УААН, – 1999. – 269 с.
3. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 3–14.
4. Онищенко О. Ефективність господарств населення / О. Онищенко // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 60 – 69.
5. Підгородецький Д. О. Доходи господарств населення та шляхи подолання бідності селян / Д. О. Підгородецький. – Режим доступу: <http://ir.kneu.kiev.ua:8080/handle/2010/1113>

Стаття надійшла до редакції 07.05.2012

Особенности обеспечения материального благосостояния сельского населения

Булах Т.Н.

Киевский национальный университет культуры и искусств

Плахотникова Л.А.

Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

В статье исследован современный уровень жизни сельского населения. Проанализирована структура совокупных ресурсов и совокупных расходов сельских домохозяйств. Раскрыты основные причины распространения и заострения бедности в сельской местности Украины. Определены инструменты и мероприятия по преодолению бедности крестьян.

Ключевые слова: хозяйства населения, совокупные ресурсы, совокупные расходы, бедность.

Features of providing of financial welfare of rural population

Bulakh T.M.

Kyiv national university of culture and arts

Plakhotnikova L.O.

National academy of administration of culture and arts

In the article investigational modern standard of living of rural population. The structure of the combined resources and combined charges of rural domogospodarstv is analysed. Principal reasons of distribution and sharpening of poverty are exposed in rural locality of Ukraine. Certainly instruments and measures on overcoming of poverty of peasants.

Keywords: economies of population, combined resources, combined charges, poverty.